



Deák József¹

Néhány szovjet-országi biztonsági szerv születése, működésük példái, kulisszatitkai

Nagy megtiszteltetés és legalább ekkora szomorúság számomra, hogy szerzőként részese lehetek PhD-dolgozatom témavezetője – a néhai Szabó Miklós akadémikus úr – tiszteletére készülő emlékkötetnek. A Hős utcai uszodában találkoztunk először és utoljára is. Amikor tudta, itt kezdte napját, törzsvendégnek számított. Ha elmaradt, azonnal kerestük, hiányzik mai napig. Mint többször megjegyezte, az úszás mellett a reggeli szauna és öltözői „zrikák” miatt járt ide, humoros stílusával rendszeresen élterve ezeket. Úszótársként kértem tanácsát doktori témaválasztásomhoz. Kis haladékosan kért, és (mint megjegyezte: „Figyelemmel határőr mivoltodra, akiket mindig kedveltem, és újságíró előéletedre, vagy inkább ennek ellenére!”) pár nap múlva ő ajánlotta a *Belügyi Szemle* rendszerváltás előtti történetének rendészettudományi feldolgozását. Miután nem indult fél éveken át a Rendészettudományi Doktori Iskola, így a Hadtudományira felvételiztem, és ott ragadtam – vezetésével – kutatni az általa javasolt témát. Ez alatt több publikációt írtam, és gyakran szót váltottunk az orosz fegyveres szervezetek múltjáról, ezekből állítottam össze egy csokrot.

Az iskolapadban rajzolódott ki előttem témavezetőm hazai tudományos közéletben betöltött szerepe. Meg is jegyeztem az egyik reggel, hogy már belépni se merek a szaunába, ha ott van, nemhogy megszólítani! „Értelek én; amikor már dolgozni kellene, egyből elakad a lélegzeted!” De szívesen megszólítanám!

Az Oroszországi Föderáció (OF) hivatalos mai kiterjesztő megközelítésében a rendészeti tevékenység: az állami és erre jogosult társadalmi szervek, szervezetek jogszabályi felhatalmazással végzett ténykedése az élet, az egészség, a tulajdon, az állampolgárok, a jogi személyek, a társadalom, az állam jogai és jogos érdekei, a jogrend, a biztonság, továbbá a törvényesség védelmében. E törvényesség és a biztonság garantálásának közvetlen végrehajtására szerveződtek az állam biztonsági szervei. A Fegyveres Erők;

¹ Rendőr alezredes; egyetemi adjunktus, NKE RTK Rendészetelméleti és -történeti Tanszék; PhD.

a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB – Федеральная служба безопасности, ФСБ), a Belügyminisztérium (MVD – Министерство внутренних дел, МВД) (főként a rendőrséget foglalja magában – *D. J.*), a Külső Hírszerző Szolgálat (SZVR – Служба внешней разведки, СВР), a Szövetségi Biztonsági Kormányőr Szolgálat (FSZO – Федеральная служба охраны, ФСО), a Szövetségi Adóhivatal (FNSZ – Федеральная налоговая служба, ФНС) és a Rendkívüli Helyzetek Minisztériuma (MCSSZ – Министерство Российской Федерации по делам гражданской обороны), továbbá az egyéb, például az ipar, a közlekedés, a hírközlés, a természetvédelem, az egészségügy stb. zavartalan működését szavatoló biztonsági, köztük állami szervek.²

A könnyebb értelmezést segítő a magyar megközelítés a következőképpen szól: „Rendészetten azt a közigazgatási tevékenységet értjük, amelynek feladata a közbiztonság és a közrend, valamint az állampolgárok személyes biztonságának megóvása, továbbá közreműködés a megsértett rend helyreállításában.”³

„Hegyezd a füled” jószolgálat

A 18. század második évtizedéig Oroszországban nem volt szervezett rendőrségi struktúra,⁴ nem is használták a polícia külföldi eredetű terminológiát. Az I. Péter előtti időkben ezt a tevékenységet a „jószolgálat” névvel illették.⁵

Oroszországban a polícia elnevezést I. (Nagy) Péter vezette be, a társadalmi rend fenntartására létrehozott speciális szervezet felállításával.⁶ A következő jelentős fordulópontra, amikor I. Sándor 1802 szeptemberében egy kiáltvány aláírásával létrehozta a minisztériumokat; innen számítják Oroszország belügyminisztériumának létezését is.⁷

A proletárdiktatúra a győztes forradalom után, 1917-től viharos gyorsasággal építette ki pártállami rendszerét. A katonai és a rendőri hivatás⁸ végletesen átpolitizálódott. A Szovjetunióban a közbiztonsági feladatokat – a struktúráját jellemzően – mindig felülírták az aktuális állambiztonsági kötelezettségek, szervezetek. A szovjet rendőrségnek a rendszer utolsó évtizedeiben sikerült feladataiban, szervezetében végleg kiválnia az állambiztonsági szerkezetből. A társadalmi rend fenntartása lényegében az állam biztonságának megőrzését jelentette.

² VORONCOV 2018: 5–6.

³ BARACZKA–SZIKINGER 1999: 383.

⁴ LOGINOV 2022.

⁵ DEÁK 2020a: 156.

⁶ KONYEV–PAVLICSENKO et al. 2020.

⁷ KONYEV–PAVLICSENKO et al. 2020.

⁸ SALLAI 2019:137.

A cári karhatalomból az akkoriban létrehozott *konvojőrscapatok* a lakott település és a börtön között kísérték az őrzötteket, utóbb csak a birodalmi adminisztratív határokig, ahol átadták egymásnak őket. A szovjet karhatalom mintha a politikai súlypontváltozások határáig kísérté volna az ország lakosságát, ahol átadta magának – átvették az új elnevezésű, alárendeltségű karhatalmi szervezetek egymástól – a néptömeget. Még az 1890-ben kiadott „Hegyezd a füled!” konvojőr- emlékeztetőben elősorolt alapvető konvojőr-kötelezettségek⁹ és a katonailag szervezett rendészet lényegén sem változtattak a jövő-menő történelmi korszakok! Legfeljebb az éppen időszerű feladatain, megszólításán, ruházatán, fegyverzetén, váll-lap formáján volt hatalmuk. E figyelemre méltó kiadvány szellemében a cárizmustól a kommunizmus alapjait lerakó rendszerig és annak váltásáig él az aktuális társadalmi berendezkedést építők „konvojőkísérői” mindennapjaiban.

1917 végén Lev Davidovics Trockij hadügyi és tengerészeti népbiztos forradalmi utópiáját pragmatizmusa hamar feledtette. 1918 őszén a formálódó Vörös Hadsereg legáldozatkészebb, bő 50 ezres, majd 200 ezres¹⁰ részét, fő harcoló, rendteremtő ütőerejét a hadifogolytáborokban kiképzett, az idegen közegben a szovjethatalmat egyedüli hazának tekintő, illetve orosz földön az otthoni szocialista forradalomért küzdő, a világforradalom és a vörös hatalom eszméjéhez rendíthetetlen hűségű, mindenre kész, megvesztegethetetlen, fanatikus, kíméletlenül kegyetlen – főként magyar, lett és kínai¹¹ – internacionalisták adták. Az októberi forradalom csodájának a világforradalom csodájában kellett volna megismétlődnie. A világforradalom kísértése, óhaja az I. világháborúval, belső forradalmakkal, polgárháborúval, valamint külső intervencióval további frontokon kimerített országban a vizsgált időszakban legfeljebb elméleti szempontból volt megalapozva. Gyakorlatilag az állam és a Vörös Hadsereg hadi potenciálját aktuálisan is éppen elég sürgető teendő terhelte le, vagy inkább túl a forradalom exportja nélkül is.¹²

„Európában nem sikerült lángra lobbantani a világforradalom tüzét az 1920-as évek közepén, viszont Ázsiában ehhez reálishan perspektivikusnak tűntek a feltételek [...]”¹³

Az 1920-as évek végén sietve összetákolta sztálini iparosítási terv a Belügyi Népbiztosság (NKVD – Народный комиссариат внутренних дел, НКВД) rendőrei közreműködésével végrehajtott erőszakos kollektivizáláson nyugodott. Az így elszenyített falu az anyagi értékek és a munkaerő hatalmas kincstárává vált. A kézi

⁹ DEÁK 2019.

¹⁰ HELLER–NYEKRICS 2000: 74.

¹¹ ANISZIMOV 2010: 384–385.

¹² DEÁK 2020c.

¹³ ANISZIMOV 2010: 417.

munkán alapuló hatalmas építkezések csillapíthatatlan munkaerőszomjának kielégítése ösztönözte a kényszermunkák rohamos terjedését. Jól jött ehhez a Gulagok (Главное управление лагерей – Büntető[táborok] Főigazgatósága) fogvatartotti alkalmazásának rendkívül széles palettája. Az NKVD-t vezető Genrih Grigorjevics Jagoda adatai alapján csak 1930–1931-ben az erőszakos kulákosítások során 1,2 millió embert, köztük 454 ezer gyermeket internáltak az ország távoli részeibe, a megyéken belül további 650 ezret, megfosztva gazdaságuktól, gyökereiktől. A szocializmus alapozásának építkezésein a komszomolista önkéntesekkel együtt táborlakók is dolgoztak. Mindezek eredményeként a Szovjetunió ipari termelésben az USA után a második helyre került.¹⁴

A régmúlt határbiztonságától a közelmúltig

Az orosz állami határőrizet 2012-ben volt 500 éves.¹⁵ De a több száz év alatt sosem sikerült teljesen lezárni az államhatárt. Még a „vasfüggöny” időszakában sem, amikor bizonyos határszakaszokat csak „Tél tábornok” őrzött a járhatatlan hegyekkel,¹⁶ és máshol a feneketlen mocsárvidék. A modern kori határőrség a létrehozásáról szóló 1918. május 28-i¹⁷ dekrétummal született.

Az Oroszországi Föderáció (OF) a volt Szovjetunió 22,4 millió km²-éből 17,1 millió km²-t „örökölt”. A 291 millió lakosból 149 millió maradt Oroszország területén.¹⁸ A szovjet határőr csapatok 1989-ben mintegy 200 ezer főből álltak. A Független Államok Közösségének létrejöttével a határőrség személyi állományának mintegy 40%-a, valamint az összes nyugati határátkelő az OF határain kívülre került. Ezzel egy időre katonai őrizet nélkül maradt az OF jelentős határszakasza. Határőrsége 1992-ben alakult meg, és látott hozzá az újonnan létrejött határok őrzésének megszervezéséhez, együttműködve az új független államokkal és az illegális migráció ellen fellépő nemzetközi szervezetekkel.¹⁹ A határőrszolgálatot a Szovjetunió felbomlását követően közvetlenül az elnöki adminisztráció felügyelte, majd 2003-ban került az FSZB alárendeltségébe.

¹⁴ DEÁK 2020b: 191.

¹⁵ A krími kán soros támadását követően III. Vaszilij moszkvai nagyherceg 1512. május 16-án kelt rendeletében „erősítette meg földjét őrökkel” (Altajszkaja Pravda 2012).

¹⁶ Ural56 2012.

¹⁷ FSZB 2018.

¹⁸ BAgI 2014.

¹⁹ DEÁK 2003a.

2000-ben naponta több mint 11 ezer járőr védte az Oroszországi Föderáció határait, akik az év során mintegy 6000 határsértőt fogtak el. Továbbá felfedtek több mint 4,1 tonna kábítószer 52,5 millió rubel összértékben. A Grúziával határos legproblémásabb 81 kilométeres szakaszon az orosz határőrök több mint 70 alkalommal voltak kitéve csecsen fegyveresek atrocitásának. Tisztogató akcióik során a határőrök megsemmisítettek több tucat ellenséges személyt, felderítettek és felszámoltak két fegyveres bázist, két védelmi állást, 90-nél több fegyvereseket rejtő búvóhelyet. Elkoboztak több mint 50 fegyvert, mintegy 30 ezer lőszer, több száz kilogramm robbanóanyagot. Az OF területi vizein naponta mintegy 700 orosz és kb. 100 külföldi halászhajó halászik. A 2000-ben ellenőrzött mintegy 15 ezer hazai és orosz halászhajóból 2200-at kellett megbüntetni, továbbá elkoboztak 5 millió tonnányi halat. A Kaszpi-tengeren az orvhalászok ellen 15 esetben kellett fegyvert használni. Ugyanekkor az OF átkelőin 80 millió utas mintegy 13 millió járművön lépett át. Az utasok közül 3000-en hamis úti okmánnyal, 123 ezren pedig érvénytelen útlevéllel próbálkoztak. Az OF-ben kn. 1,5 millió külföldi állampolgár vagy hontalan él engedély nélkül.²⁰ Az ország határ menti övezeteiben potenciális veszélyt jelent az illegális migráción kívül az ún. demográfiai expanzió is.²¹

A „nép” legfőbb bizalmasaiból legfőbb ellenségei

Jagoda állambiztonsági főkomisszárt leváltották; 1937. április 3-án bebörtönözték, 1938. március elején a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma főbelövésre ítélte. Kegyelmi kérelme szerint: „Bűnöm a haza előtt hatalmas. Lehetetlen bármilyen mértékben jóvátenni. Nehéz meghalni. Az egész nép és a párt előtt térden állva könyörgöm, kegyelmezzenek, hagyjanak életben!”²² Ezt elutasították, majd 1938. március 15-én főbe lőtték.

1936 szeptemberében az NKVD vezetőjévé Nyikolaj Ivanovics Jezsovot nevezték ki. Ez év december 20-án, az Összoroszági Különleges Bizottság (VCSK – Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем, ВЧК), az Egyesített Állami Politikai Igazgatóság (OGPU – Объединённое государственное политическое управление, ОГПУ), valamint az NKVD megalapításának 20. évfordulós ünnepségén kiemelték, hogy Jezsov Sztálin elvtárs vezetésével milyen gyorsan orvosolta az NKVD helyzetét; a csekisták

²⁰ DEÁK 2016.

²¹ DEÁK 2003b.

²² ANISZIMOV 2010: 440.

kitűnő szervezetét megteremtve elfogták az NKVD-be beszivárgott idegen elemeket és Jagoda szinte összes vezetőjét. Szűk egy év múlva, november 23-án már Jezsov írta a levelet Sztálinnak, kérve felmentését az NKVD éléről, elkövetett hibái és tévedései miatt. Már vele is elégedetlen volt a vezér, mert feladatát elvégezte: Jagodával megsemmisítette neves munkatársait is. Jezsovtól és kollégáitól immár Berijának kellett megszabadulnia. Jezsovt nem lőtték főbe, mint a többi elítéltet; összezárták letartóztatott munkatársaival, akik hajdani főnököket a „szerveken” belül is túlzónak értékelt féktelen kegyetlenségét mintázva agyonrugdosták.²³

Az NKVD-ből kialakított Állambiztonsági Minisztériumot²⁴ (MGB – Министерство государственной безопасности, МГБ) öt éven át, 1951-ig vezető Viktor Szemjonovics Abakumovot a „leleplezett, hatalom megszerzésére irányuló összeesküvésért” 1954 végén végezték ki. 1953-ban Hruscsov, a hatalomra került új politikai erők vezetője az addig bevált módon építette le, tisztogatta a megörökölt állambiztonsági szerveket.²⁵

1953. június 26-ára összehívta a Politikai Bizottság speciális ülését. Röviden megvádolta Beriját, majd gombnyomására a fegyveres erőket képviselő Zsukov marsall tábornoki csoportja élén fegyveresen bevonult, és letartóztatta a vádlottat, akit decemberben „bandájával” együtt titokban – kémkedésért, „a burzsoá hatalom visszaállítására irányuló tevékenységért” – elítéltek. Ennek eredményeként felmentették beosztásaiból, megfosztották összes kitüntetésétől, és társaival együtt kivégezték.²⁶ Majd Berija közvetlen munkatársát, Vsevolod Nyikolajevics (Borisz) Merkulovert – aki alig lépett vezetője örökébe – kémkedésért, a politikai hatalom megszerzésére szervezett összeesküvésért – rögtön „eltették láb alól”.

Ilyen előzmények ismeretében vette át – Hruscsov bizalmi embere – Ivan Alekszandrovics Szerov vezérezredes 1954. március 13-án az új, Minisztertanács alá rendelt Állambiztonsági Bizottság (Комитет государственной безопасности, KGB) vezetését.²⁷ Az 1946-ban önálló minisztériumként működő állambiztonsági terület leminősítése szovjet köztársaságközi hivatallá jól tükrözte Hruscsov és környezete bizalmatlanságát.

1955 májusában legfelsőbb tanácsi rendelettel a KGB-t ügyészi felügyelet alá helyezték, ami példátlan volt az NKVD, az NKGB (NKGB – Народный комиссариат государственной безопасности, НКГБ), az MGB idejében. Hruscsov így is

²³ ANISZIMOV 2010: 440.

²⁴ DEÁK 2019: 272.

²⁵ VORONCOV 2018: 322.

²⁶ ANISZIMOV 2010: 488.

²⁷ HLOBUSZTOV 2012:10–11.

többször kijelentette, hogy az állambiztonsági szervek, kibújva a pártellenőrzés alól, a párt fölé emelkedtek. Talán ezért vonták ki a párt- és állami vezetőket a KGB joghatósága alól; az 1937-es évek köztük is ellenséget kutató, találó sztálini módszerei visszatérésének megakadályozása ürügyén. Ezzel szabad utat engedve a szovjet elit korrupciójának, a szervezett bűnözésnek és a külföldi titkosszolgálatoknak.²⁸

Szerov tábornok elődjeihez hasonló fő feladata a Hruscsov és környezete által sugallt szellemben a szervek megnyirbálása, „megtisztítása” volt. 1957-ben a frissen felállított KGB 18 ezer munkatársát elbocsátotta mint „politikai megbízhatóságot nem sugárzó, a szocialista törvényességet gonoszul megsértő, karrierista, labilis erkölcsű, alulképzett és faragatlan” egyént.²⁹

A KGB első vezetőjét az orosz történelem Berija és Vengrija, illetve Magyarország (az 1956-os magyar forradalom – *D. J.*) legyőzőjeként tartja számon.³⁰ Viszont, miután közvetlen munkatársáról (Oleg Penkovszkij ezredesről) kiderült, hogy MI6- és CIA-ügynök, mennie kellett, átadva helyét Alekszander Nyikolajevics Seljepinnek, aki 1959 júniusában 11 700 státusszal csökkentette a KGB szervezetét.³¹ Ezt követően Hruscsov 1964. októberi megbuktatásában vállalt főszerepet. Közeli munkatársával és barátjával, Vlagyimir Szemicsasztnij vezérézredessel közreműködött Leonyid Iljics Brezsnyev hatalomra juttatásában.³² Ezt nem is titkolták: szűk baráti partin, 1967 elején a KGB-t – alig két éve elnöklő – Szemicsasztnij helyettese előtt tréfásan Seljepinhez szólt: „Nem kellene-e már megismételnünk 1964 októberét?” A poén rögtön az érintett fülébe jutott, így Szemicsasztnij helyébe május 18-án már Jurij Andropov került.³³

A bizalmatlanság örök...

A hatalmát csak a KGB-vel biztosító Hruscsov példáján okulva Brezsnyev már „két vasat tartott a tűzben”. Régi kipróbált ismerősét, Nyikolaj Aniszimovics Scsolokovot nevezte ki belügyminiszterré, a rendőrséget a KGB-vel rivalizáló, azonos hatalmi-politikai súlyú szervezetté erősítette. A versengésből végül Jurij Vlagyimirovics Andropov került ki győztesen a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) főtitkáraként. Scsolokov 1966–1982

²⁸ HLOBUSZTOV 2012: 14–15.

²⁹ VORONCOV 2018: 325.

³⁰ Hronosz [é. n.].

³¹ VORONCOV 2018: 329.

³² BUTLER 2008: 176.

³³ HLOBUSZTOV 2012: 15.

közt szakmai, politikai szempontból például megerősítve és vezetve a (rendőr)minisztériumot végül öngyilkossággal zárta le szervezete megítélésében példaadónak hitt pályafutását. Korrupciót, hatalommal való visszaélést bizonyítottak rá, ezért leváltották, lefokozták és megfosztották kitüntetéseitől.³⁴

1989-re a KGB-ben 490 ezer munkatárs teljesített szolgálatot, közülük 220 ezer határőr és 60 ezer a kormány belső hírközlését biztosító munkatárs. 1990-ben a KGB alárendeltségébe került még a Fegyveres Erőktől egy légideszant és két gépkocsizó lövészadosztály, valamint egy gépkocsizó lövészdandár is.³⁵

Ettől az MVD sem maradt el! Az 1990-es években a Belügyi Csapatok (VV – Внутренние Войска) honlapján *A jogrend tüzésége* című anyagból kiderült, hogy a Fegyveres Erőkével csaknem megegyezik haderőnemeiben, csak mennyiségében szerényebb, de annál korszerűbb fegyvernemekkel (pl. saját légvédelemmel, összesen 120 egységnyi felszíni hajóhaddal, 14 repülőezreddel és -alegységgel). Hat katonai körzetével megegyező, de belügyi alárendeltségű csapatai közül a legkisebb is képviselt akkora erőt, amekkorát a KGB kapott. A legnagyobb Moszkvai Katonai Körzet négy hadosztálya 56 222 fővel és 175 páncélozott szállító harcjárművel rendelkezett.³⁶

A Kreml mindig blokkolta a jelentős katonai erőt képviselő Belügyi Csapatok helyi szerveknek vagy hadseregi alárendeltségbe rendelését. Az OF Honvédelmi Minisztérium struktúrájában ugyanis egy parancs túl sok szűrőn halad keresztül; a minisztertől a vezérkar főnökén át a katonai körzetekig, a haderőnemi, majd fegyvernemi parancsnokságokig. Míg elnöki alárendeltségben közvetlenül eljutott a parancs, akár a Belügyi Csapatokat felügyelő belügyminiszter fölött, a Szövetségi Gyűlés alsó- és felsőházának formális bejegyzése mellőzésével.

A rendszerváltást követően megszüntették a lényegében nemzetigárda-feladatokat ellátó Belügyi Csapatokat, és 2016-ban elnöki rendelettel létrehozták az OF Nemzeti Gárdájának Szövetségi Szolgálatát.

Egy 2011-es elnöki rendelet az MVD (az objektumőrző és épületkiszolgáló személyzet nélküli) létszámának felső határát 907 630 főben határozza meg. Ebből 782 106 rendőrségi munkatárs.

Vizsgált témánkhoz tartozik a Szovjetunió jogrendjében legitim módon Brezsnyevet követő SZKP-főtitkárok különös gyorsaságú váltásainak története. („A tévében sorozat ment a pártfőtitkárok temetéséről.”)³⁷

³⁴ KOMISSZAROVA 2019.

³⁵ VORONCOV 2018: 335.

³⁶ VLASZENKO [é. n.].

³⁷ FINSZTER 1993.

A már említett, a KGB-t 15 éven át vezető Andropovnak a Szovjetunió élén mindössze 15 hónap jutott; jól kezelhető vesebetegségéhez mérten rendkívüli halála miatt nagyon hamar át kellett adnia helyét³⁸ általa kijelölt utódjának, Konsztantyin Usztyinovics Csernyenkónak. Csernyenko – bár pár évvel idősebb volt Andropovnál – a néhai Brezsnyev kabinetfőnökeként hihetetlen munkabírása ellenére sokkal jobb egészségi állapotnak örvendett. Az idős korának megfelelő, orvosai által jól karbantartott egészségű pártfőtítkárr különös halálának körülményeiről is készült dokumentumfilm.³⁹ Eszerint megmérgezésében szintén közvetlenül érintett az eddig taglalt rendszerlemek egyikének vezetője.

A gerontokrácia természetes vagy kevésbé természetes módon átadta helyét Mihail Szergejevics Gorbacsovnak. De az ellene 1991. augusztus 19-én az Állami Rendkívüli Bizottság tagja, egyben a KGB aktuális elnöke, Vlagyimir Alekszandrovics Krjucskov által vezetett puccsot Borisz Nyikolajevics Jelcinnek – az orosz biztonsági rendszerbeli etabláció másik elemével, a hadsereggel – sikerült levernie, és a helyzetet stabilizálnia.⁴⁰ Ez alighanem döntő mértékben hozzájárult a Szovjetunió szétesésével együtt a KGB felszámolásához is.

Felhasznált irodalom

- Altajszkaja Pravda [Алтайская правда] (2012): 28 мая защитники рубежей нашей Родины в 94-й раз отметят свой профессиональный праздник (2012). *Алтайская правда*, 2012. május 25. Online: www.ap22.ru/paper/paper_6914.html
- Angeissz3 [@Angeissz3] (2012): Юрий Андропов. Кремлёвские похороны. серия -32 (2008–2009). *YouTube*, 2012. február 28. Online: <http://youtu.be/vZpMUpsGtos>
- ANISZIMOV, Jevgenyij [Евгений АНИСИМОВ] (2010): *История России от Рюрика до Путина. Люди. События. Даты*. Санкт-Петербург: Питер.
- BAGI József (2014): Az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonsági szervezetei. *Hadtudományi Szemle*, 7(4), 50–68.
- BARACZKA Róbertné – SZIKINGER István (1999): *A rendészeti igazgatás. Magyar Közigazgatási jog – különös rész európai kitekintéssel*. Budapest: Osiris.
- BUTLER, Rupert (2008): *A sztálini terror eszközei; CSEKA, OGPU, NKVD, KGB 1917-től 1991-ig*. Ford. Füsti Molnár Zsuzsa. Budapest: Gabo.

³⁸ Angeissz3 2012. A titkosítás alól feloldott dokumentumok alapján készített dokumentumfilm szerint Brezsnyev, Andropov és Scsolokov belügyminiszter egy lépcsőházban lakott. Scsolokov felesége a férje ellene folytatott KGB-nyomozás mind kilátástalanabb helyzetében merényletet követett el Andropov ellen, majd öngyilkos lett.

³⁹ Centralnoje Televigenyijje 2019.

⁴⁰ ANISZIMOV 2010: 521.

- Centralnoje Televyenyujje [Центральное Телевидение] [@centralnoetelevidenie] (2019): Трагедия Константина Черненко. Хроники московского быта. *YouTube*, 2019. december 24. Online: <http://y2u.be/yrViO3mA7oI>
- DEÁK József (2003a): Az orosz határörtség. *Határőr*, 58(5), 16.
- DEÁK József (2003b): Orosz határörküzdelmek, *Határőr*, 58(3), 16.
- DEÁK József (2016): Az Oroszországi Föderáció határőrizeti kihívásai napjainkban. *Hadtudomány*, 2016/e-szám. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2016.26.E.4>
- DEÁK József (2019): Népi karhatalommal a nép ellen: A hatalom hatalma: Rendezvények „kavalkád-jának” rendőri biztosítása a Szovjetunióban. In JÁMBOR Orsolya – TARJÁN G. Gábor szerk.: *Csoportosulás és a társadalom terrorizálása. Rendészettörténeti tanulmányok 2*. Budapest: Rendőrség Tudományos Tanácsa, 258–277. Online: <https://archive.bm-tt.hu/rtt/assets/letolt/rendtorrtan2.pdf>
- DEÁK József (2020a): A cári políciától a szovjet milíciáig, a rendvédelem átszervezése a forradalom után. In JÁMBOR Orsolya Ilona – TARJÁN G. Gábor szerk.: *Megvalósult szükségszerűség. Az állami rendőrség megszervezése. Rendészettörténeti tanulmányok 3*. Budapest: Rendőrség Tudományos Tanácsa, 156–193.
- DEÁK József (2020b): A szovjet milíciától az orosz políciáig. In JÁMBOR Orsolya Ilona – TARJÁN G. Gábor szerk.: *Megvalósult szükségszerűség. Az állami rendőrség megszervezése. Rendészettörténeti tanulmányok 3*. Budapest: Rendőrség Tudományos Tanácsa, 156–193. Online: <https://archive.bm-tt.hu/rtt/assets/letolt/rendtorrtan3.pdf>
- DEÁK József (2020c): Az 1919–1921. évi lengyel–szovjet háború, mint az európai béke és demokratikus hagyományok megmentője, valamint az akkori lengyel keleti határ kialakítója. In Robert RAJCYK szerk.: *A lengyel–szovjet háború a lengyel–magyar kapcsolatokban. (Wojna polsko–bolszewicka w świetle stosunków polsko–węgierskich.)* Budapest: Lengyel Kutatóintézet és Múzeum, 85–98.
- FINSZTER Géza: Főzserkesztői önvallomás. *Rendészeti Szemle*, 40(1), 14–18.
- FSZB [ФСБ] (2018): *Век на страже границы Отечества*. Online: <https://osfsb.ru/materialy/mir-pogranichnika/100-let-na-strazhe-granitsy-otechestva>
- HELLER, Mihail – Alekszandr NYEKRICS (2000) [1996]: *Orosz történelem. II. kötet. A Szovjetunió története*. Ford. Kiss Ilona, Páll Erna, Balogh Magdolna. Budapest: Osiris.
- HLOBUSZTOV, Oleg [Олег ХЛОБУСТОВ] (2012): *КГБ СССР 1954–1991. Тайны гибели Великой державы*. Москва: Аква-Терм.
- Hronosz [é. n.]: *Биографический Указатель: Иван Александрович Серов*. Online: http://hrono.ru/biograf/bio_s/serov_ia.php
- KOMISSZAROVA, Anna [Анна КОМИССАРОВА] (2019): „Не допускайте разгула клеветы”. Он стал главой советской милиции, но прогневал КГБ и покончил с собой. *Лента.ру*, 2019. március 31. Online: <https://lenta.ru/articles/2019/03/31/shelokov>
- KONYEV, A. I. [А. Н. КОНЕВ] – I. V. PAVLISENKO [И. В. ПАВЛИЧЕНКО] et al. (2020): *История российской полиции, Научный справочник-календарь памятных дат*. Москва: Академия управления Министерства внутренних дел Российской Федерации.
- LOGINOV, Oleg [Олег ЛОГИНОВ] (2022): *220 Лет МВД России. Часть 1. История российской полиции Глава 1. Российская полиция от истоков создания*. Online: <https://crimerecords.info/2022/04/06/mvd-part-1-the-russian-police-from-the-origins-of-creation>
- SALLAI János (2019): *A magyar rendészet története*. Budapest: Rendőrség Tudományos Tanácsa.
- Ural56 (2012): 500 лет на страже государственной границы. *Урал56.ру*, 2012. május 16. Online: www.ural56.ru/news/508202
- VLASZENKO, V. T. [В. Т. ВЛАСЕНКО] [é. n.]: *История Внутренних Войск (Краткий очерк). Часть 2*. Online: <http://army.armor.kiev.ua/hist/BBB.php>
- VORONCOV, Szergej [Сергей А. ВОРОНЦОВ] (2018): *Спецслужбы России*. Ростов н/Д: Феникс.